

Szinház, 1986/5.

TARJÁN TAMÁS

A sziget nem elég magas

A vihar Kaposváron

Jan Kott zseniális elemzései nélkül manapság elképzelhetetlen a modern Shakespeare-játszás, de azért nem minden Jan Kott, ami Shakespeare. Néhány nagy tanulmányának egyes alap gondolatai akár száz, százötven évvel ezelőtt is megpendülhettek - csak éppen volt idő elfeledni vagy nem összegezni őket. A nevezetes búcsú(?)-darabot, *A vihart* nézve idehaza sincs mit szégyenkezniünk. Babits Mihály 1916-os fordításának „csillámszövetében” sem tűndéri, de - részben a kortól is diktáltan - inkább lidérces volt a szigetképzet, sziget-gondolat, mely a költőt magát is végigkísérte poétai hajósútján. Az 1922-es *Régen elzengtek Sappho napjai* meghirdeti ugyan még a „Légy sziget ...” programját, bár tudja „az értő agy s zenés szív nem beszél” keservét (s innen csupán egy lépés a varázspálcáját ketté-törő, bűvös könyvét a tengerbe hajító Prospero fölismerése, búcsúsván a muzsikáló szigettől: hogy értő agy s zenés szív többé nem beszél). Az 1924-ben írt *A sziget nem elég magas* címével is vall a csalódottságról, fájdalomról, s az alábbi szavak Shakespeare szomorú-bölcs mágusának epilógiáját is tehetnék:

„Az emlék fennmarad, állván / tünt szigetünk tetején, mint kincses zátony a süllyedt / Atlantisz vizein, s tán száz ily zátonyon épül / majd az új és szebb Atlantisz. Hiszem ezt. De az arcom mégse / vidám. Ne okolj! A vidámság ünnepet illet, / lombokat és madarat s kivirágzott kertet. *Az Ember* / ünnepe távol még. Ki pihenhet célja előtt? S hány / megfeszülés kell még a jövő Atlantiszig! Én sem / nyughatom / óh, babonás szív! / öröm közt bár! A jelen kincs / mint a jó levegő, nem elég soha! Többet, örökké / többet, amíg élünk! A sziget nem elég magas ...” Prosperónak is lenne oka ünnepre, örömrre. Királyságát visszanyeri, a bűnösöket megleckézteti, leánya az eljegyzését üli. S mégis, ha nyughatik, csak azzal nyughatik ő, hogy „... Milánómba / Vonulok, ott már minden harmadik / Gondolatom sírom lesz.”

A Babits-kötet, amelyből a két idézett

vers való, a *Sziget és tenger* (1925) a sziget-metaphora - a szigeteszemény és a szigetcsöd - leghatékonyabb megszólalása a világháború utáni esztendőkből, egészen 1935-ig, amikor Kerényi Károly és köre szellemtörténeti fundamentumon építkezve, az antikvitás és a vallás kérdéseinek időszerűsítésével publikálni kezdte a háromkötetes *Sziget-sorozat*ot. Az már másfelé vitt, de Babits és A viharfordítás szeles közelében még legalább két olyan költemény keletkezett, amelyek a színjáték mai értelmezésében is segíthetnek. Így a jó Tóth Árpád Babits-vigasztaló ünnepi strófái, a *Prospero szigetén* - 1921-ben -, mely „enyhes csodatáj”-nak látja a művészi kivonulás s vele a darab szigetét, megelőlegezve - akaratlanul persze - a ma korszerűtlennek érzett, illúziókba menekítő fölfogást. A fiatal Szabó Lőrinc viszont ekként lázadt az 1923-as *Kalibán*-kötet nyitó versében (Babits-Prosperóval szembeni némiképp maga is Caliban): „... szeretet / és jog, s aki csak vagytok, valahány!”

Hiú hitek! S szépség, te pipere, / s te, lélek, silány pókháló, s ti szók / ti szók, ti képmutató istenek: / pusztuljatok mind-mind, hogy ezután / ne érezzünk, ne higgyünk s a remény / ne is kísértsen többé sohase! / Égesd el a könyveket, *Kalibán!* Ki fordul vajon a zaklatott sorokban „a vad rabszolgához”, a szörnyhöz? A költővel együtt nem a könyvekben - tehát az írásban, az Írásban - végképp csalódott, az indulatig, a pusztításig tehetetlen Prospero-e?

Nem fölöslegesek az idézetek, mert amidőn a kaposvári Csiky Gergely Színház bemutatója Babits Mihály fordítását Eörsi Istvánéra - az újra - cserélte, ezekről a rejtettebb összefüggésekről is lemondott; holott a Gazdag Gyula rendezéséből világosan kiérezhető Jan Kott-i ihletés a klasszikus fordító költői életművének nyomvonalát követve tisztában, egyértelműbben, erősitést nyerve hathatott volna. Ahogy a kiváló esztéta „leparancsolta Prosperóról a „csillagokkal telchintett nagy fekete köpenyt”, mert „a jelmez megmerevíti a színészt, Mikulássá vagy bűvésszé változtatja, patetizálja, s arra készíti, hogy celebrálja szerepét - úgy tartott a babitsi líra is a szikárabb, kopárabb formálás felé. Úgy lett az is mind *fuldoklóbb* hang. Anélkül, hogy azt a rénsyi fényhasadást eltagadta volna a fekete égboltról, mely - akárha soha szét nem húzott súlyos függönyök közül szüremelő világosság lenne - a visszatávozó Prospero elől sem tűnik el.

A Babits-fordítás mellőzése nem csak egy érzelmi vesztéséget okoz, Eörsi tolmácsolása viszont a rációt és a pontosságot adja cserébe nyereségként. Babits számos dekonkretizáló fordulatall és az angoltól eltűnő ykatori föltételezésekkel él a Shakespeare-éhez képest lebegőbbé tett, „arisztikusabb” szövegben. Ettől a későbbi magyarítót, Mészly Dezső sikerrel szabadult, ám évtizedek-kel ezelt - ő sem akarta vagy merre oly közel hozni a mához *A vihar* nyelvezetét, mint Eörsi, aki stílárís bátorságért sem megy a szomszédhába. Végleges, nyomtatott változat híján egyelőre csak a hallásra utalva úgy tetszik, most az eredeti szavak, kifejezések egy részét szinte változtatás nélkül, váratlan közvetlenséggel lehetett átismítani a mába, ki-hozvalva nyelvünk - nem mindig előnyös módosulásait. Mily szokatlan és mily természetes mégis például a *fair play* megjelenése a magyarban! Ami persze, szótársaival együltt gyomlálatlanabbá, nyersebbé is teszi a szöveget. Ez lehet ugyanolyan arányvétel, mint Babitsé ellenkezőllel - viszont a kaposvári előadás szemléjével a tárgyszerűség és az ironia jegyében is összetalálkozik.

A vihar magyarországi színpadi pályafutása nem bővelkedik állomásokban, ezért kritikai irodalma sem gazdag. Érdekes, hogy Kosztolányi két Hevesi-rende-zéssel sem tudott mit kezdeni: előbb egy derékba tört híradást vetett papírra, majd - részben ismételve önmagát - egy ötletet ütötte el a dolgot: miként is morfondírozhatott az alkalmi dráma meg-írásotól húzódó, negyvenkilenc éves Shakespeare? Am e Kosztolányihoz mérten szerényebb írásművek közül a korábbi a jelen - 1920 - sebzettségével vértzi

át a mű pályáját, „... hűs mosollyal áll előttünk, olyan előkelően, mint aki nem-sokára meghal. Még férjhez adja előbb a leányát, akárcsak a költő, de az egészét már távolról szemléli, mintegy üveg-falon át. Minden harmadik gondolata a sírja. Nekünk pedig minden gondolatunk az.” A „bűvész és a „költő”, Prospero és Shakespeare tehát nála is egy-alakok. Ő maga kissé a harmadik-egy: lényegi elemnek mindkétszer az ifjúság tüntét véli. A törvényszerű trón-fosztottságot, melyben ő is osztozik: 1929-ben már lecsúszófélben a koronája.

Érdekes Raith Tivadar 1923-as bírálata (Sugár Károly Calibanját igencsak dicséri; ugyanez az októberi előadás lehetett a közvetlen inspirálója Szabó Lőrinc Kalibán-versének); érdekes Harsányi Kál-

mán 1925-ben kritikája, amely a Caliban- lázadását „századokon keresztül kíséri végig a földabroszori”, egészen „Mahatma Gandhi újjászülötő Indiájáig”.

Kéry László *A vihar*-elemzése a legbecesebb a szigorúan tudós hazai szak-irodalomban - a legvirtuózabb pedig Szentkuthy Miklós habzó esszéje, melyet *Shakespeare* címen Major Tamás *Antonius és Kleopatra*, illetve Vámos László *A vihar*-rendezése kapcsán adott közre 1960-ban. Ha másban nem is, Prospero *hiüt* kutatva méltán versenyezhet Kott-tal: a „pogány mágus életbölcseletét és környezetének viselkedését egyik égtájtotól a másikig tekintő reneszánsz világ-képe ágyazza be, fölfedve, mi mindenen van már túl a sziget vesztesen győztes ura. S bár ő nem esőndes következetességgel halad célja felé, mint Kott, de robaljó csapongással zúdul előre, konklúziója azonos. „A kommentárok koronája? Shakespeare realizmusát - mondja. Bruegel realizmusát látja párhuzamnak ott, ahol Kott Bosch realizmusát. Rokon igazságot fedeznek föl a drámaíró, jrgalmatlan valóságábrázolásának márvány-táblájára vésvé.

Gazdag Gyula értelmezése az első perctől kezdve nyíltan árukkodik arról, hogy egészen a karikírozásig meg akarta tartani a napjainkban kissé lekezelt, tündéres, csodás mesét. A műfajt, melynek alapötvénye a fölboruló világ-rend mindenkori helyreállása. A műfajt, melyet az irodalom fejlődéstörténete mindinkább kizárólagosan a gyermekek kezére adott. A mesei jó mindenhatóságában való kételkedés, a mese persziflá-

zsa, a befejezés k forgatása nem ritka a kortársi irodalomban. Csak a közel-múlt természetét (a hazait) vizsgálva is legalább tucatnyi „antimesét” lelnénk, amelyekben nem a sárkányok, hanem a János vitézek nyakát nyisszantják el, a farkasok dörszölik karmos markukat, vagy - mint Örkény István *Fiaink* című egypercesében - a szegény özvegyasszonyok két fia van, a nagyobbik egy hajóra szegődik él, és - „mi történt vele, mi nem - hült helye lesz a tengereken, a kiscsibk meg otthon marad, de amikor gilisztacukorért küldik a patikába - „ami a hetedik ház”, neki is örökre nyoma vész. „Ez megtörtént eset. De a mesékben az özvegyasszonyoknak három fiuk szokott lenni. S mindig a harmadik, aki boldogul.”

Valami hasonló közellítéssel próbálkozott Gazdag is. Hiánytalanul adni a mesét, hogy annál fájóbb legyen a hiány, mely épp a tárgya a mesének. Boldogan éltek, amíg meg nem haltak? Meg fognak halni, s addig sem boldogan élnek. A mese arcul üti magát hirtelen, s [tűp-hopp, ez a szomorú valóság.

Donáth Péter dombocska-barlangoicska díszlete - maga a sziget - szándékosan olyan, hogy ormótlon, málló, csúf tömeget még egy külvárosi disneylandból is azonnal kiselejtzenék. Egy kopár kis fa beckettű gyszásban várdogál valami csodárta. Koszlot vidám parki staffázs, lepusztított villanyvasúterep az egész. Ha gyermeknek való, ha játék, hát ennyiben. Mikor az első jelenet műkedvelő-mód megzengetett viharlemezeinek dübörből, a papírmása hajócskát sülyesztő

tenger (a sülyesztő) háborgásából a partra vackolódnak a hajótörtek, akikre a tizenkét év múltán bosszúra kész Prospero idézte a vihart, az apró sziget oly zsúfolt lesz, mint a délelőtti játszótér. Lakatlannak hiszik a szédörgést, az egy-szöröt nem tudók - pedig erre a hegy-völgyes korongra vannak rekesztve valamilyenien.

A játékszínház, a mesehangulat még jobban kiemelhetné, hogy nem mese ez, gyermek, ami előtűnik zajlik. Csak sajnos az derül ki: a sziget nem elég magas - azaz Gazdag átgondolása, elgondolása nem elég mély, s nem is jelenik meg kellő következetességgel az előadásban. A szándék nem kapja meg formáját. A forgó körszékársa szerelt, alig megamított sziget álmesmi információkat elegendő, a kűszómászó, törmelékeket görgető színészek számára viszont csak nyűg, rondán odvas (habszivacs?) terep. Megengedhetetlen, hogy a szigetből le-ugráljanak, lebokáznak olykor a hajó-törtek. Lehet minimumra szorítani a kellekkeit, Prospero előléphet eleve varázspálca nélkül - de akkor a Ferdinánd cipelte „igazi” rönkök más, felcsúld jel-nyelven fognak beszélni. Nehézségek, ügytelenség fogtogatja a játékok - mintha az építészterren dobozban nagy betűkkel állna, mire kell használni az egésztest, csak éppen elkallódott volna a hengerek, kubusok egy része, s a meglévőek se nagyon találának össze.

Pedig Jordán Tamás a maga szokottan díszletben, mindent a rendíthetetlen intellektualitásra, a szuggesztív elmondásra: a tanúságtételre bízó alakításával még ebben a környezetben és ebben a játékmódban is hitelesen képviselhetné a fölismerést: a szabadság nélküli hatalom és a szabadság mint hatalom összeecsapásában, látszólagos diadala ellenére is, az utóbbi hízva a rövidebbet. Prosperót tizenkét éve elűzhették Milánóból, mert filozófiai és művészi kedvtelése középette nem nagyon törődött a kormányzással, s ügyesebb (meg gátlástalan) öccse ült a helyébe - most viszont már, földöntúli erők és tudományok birtokában, szellem-szolgálatról övezve ő idézhet vihart ellenségeire és ellenségei barátaira, akik barátainak is ellenségeik lesznek. Bűntetést és megbocsátást - a nagy iradalom és az átmeneti kétségbeesésen kívül senkinek haja szála sem görbül - visszatérhet városába, mégsem győzött: csak a teste lesz otthon, a szellemisége, az eszménye nem. Örökkel veheti körül magát, kevéssé föltűnő megjelenésű strázsákat

küldhet napólyi királynévá lett leánya udvarába is - mert a sötét lelkű öcsék megbánhattak ugyan bűnüket - melyeket már itt a szigeten is ugyanolyanokkal tetéztek volna -, de mindenkor támadnak új Sebastianok és Antoniók, akiknek csak a trón a fontos, Prosperónak magának is lehet egyébként némi lelkifurdalás Ariel, a légi szellem robotoltató fogva tartása és a sárból vettetés Caliban

- a sziget egykori ura - leláncolás miatt. Végül sem az evilági, sem a túlvilági hatalom nem oszt boldogságot, sőt talán nem is oszt, és nem is szoroz: akármint bővül a pálcá, akárhogy hullámzik a tenger, akármerre fordul a szél, a patyolat Szabadság nem köi szövetséget a mocskoló- dő Hatalommal, a Hatalom meg látni se akarja a Szabadságot. A magasabb rendű - mesei - lét veszít az alacsonyabb rendű - a valóságos - léttel szemben, azáltal, hogy ezt a vereséget maga ismeri be. Ha egy vihar nem elegendő a megtisztulás-hoz, akkor hiába lehetne még ezer vihart támasztani. A minőségset nem pótolja a mennyiség. Jordán olyannyira a megtesztetett okosságra hagyatkozik - s ezt kiválóan teszi -, hogy már a kudarc-tudat is kezdetből belekeveredik rángó negyedmosolyába. De épp mert ilyen, hisszük el neki, hogy a természet helyett a társadalom, a szemlélődő magány helyett a túlévő közösséget, az éteri zene helyett a kakofon csatazajt választva legalább a halálra gondolni és majd meg-halni visszamegy az emberek közé: tudván tudja, hogy kudarcának is csak ott s nem itt van téje, méltósága. Ez *A vihar*, „nehéz és törekény optimizmusa”, ahogy Kott írja. Ezért kell elvetni varázsvesszőt, könyvet. Ez a zenitlen szózat: élned itt kellett, de halnod ott.

Némileg Jordán játéka is, ám kíváncsi Pogány Judit (Ariel) alakítása töprengésre késztet: előnyös-e ennyire „elszomorítani” a darabot, még ha ellenesse lett is belőle? Pogány törekény lényéből nem hiányzik a légiesség, az elektromosság s azindaz, amit a böles elemzők Arielnek tulajdonítanak, bánatos bohóc-„Puck”-ja azonban nem élvezi a rengeteg csíny-és csodavést. Pedig a foglyok, a rabszolgák is szoktak mosolyogni. Bezeredy Zoltán Calibanját csak a hajviszeletben nyúgözik az állat-szörnyek szinpadi rekvizitumai, egyéb-ként az alkoholtól könnyen befolyásolható, de szánalmat is keltő lumenfigurát ábrázol, több fizikai, mint lelki hajlékossággal.

A további szereplők közül csak Koltai Róbert kisujból kirázott rutin-Trinculoja („egy iszások alak”) dicsérhető: az ő elevensége segít abban, hogy Gazdag elképzelése ne csak üres anatómia maradjon. A metekalakok egyeb-ként ívetel nélkül A vihar-előadások melé alakjainak szokások balsorsára jutnak: Prospero, Ariel, Caliban háromszögéhez képest érde-tem, m szellemeskednek, armánykodnak, hortyognak mtyognak össze, ki-ki jelleme szerint. Hisz talajközösség csak azt illusztrálják, amit a sziget ura egyébként is elbeszél. Annnyira ki vannak öltöztetve, színezve, sapkázva, hogy kevésbé öröklőd, kevésbé kereset, kevésbé tanácstalan színész formálás esetén is csak cifra öltöztető-babák maradnának. Dunai Károly részeges Stephánója kibújhatna a béklyőből, ha nem ismételtelne agyon a jól meg-talált. Karácsony Tamás mai színész erejét messze meghaladja a szerelmes Ferdinand, talán ezért is tévesztí össze a szédült kamazst egy botcsinálta udvari bolonddal.

Fénytelen előadás lett *A vihar*. Nem a szó szoros értelmében, mert a fényei: azok erökek, metszők. A reflektorok nem mediterrán, de sivatagi napfényt bocsátanak a színre. Nem sütnék: odaégetnek. Jordán Tamás Prosperója végül kitűl a közönség elé, s egy epilógusit elbeszélget meg velünk. Néz ránk, egy kicsit un minket. Érti népét. Mi is őt. Néztük, amit három órán át cselekedtet, néztük, és egy kissé utunk.

Gondolni így is van mire. Shakespeare beleírta a darabba a Bermudákat: egy korabeli friss csemény nyomán a csoda szimbólumként is. Mit jelent a ma publikumnak e szigetnek neve? A Bermuda-háromszög?

Ahol majdnem minden titokzatosan eltűnik.

William Shakespeare: *A vihar* (kaposvári Csiky Gergely Színház)

Fordította: Eörsi István. Díszlet, jelmez: Donáth Péter. Szcenika: Hernesz János. Zene: Hevesi András. Rendezte: Gazdag Gyula m. v.

Szereplők: Csérna Csaba, Kulka János, Jordán Tamás, Helyey László, Karácsony Tamás, Hunyadykerti György, Magyar Tivadar, Serf Egyed, Bezeredy Zoltán, Koltai Róbert, Dunai Károly, ifj. Sömlő Ferenc, Kisvárdy Gyula, Kósa Béla, Réfi Csaba, Znamenák István, Varga Mária, Pogány Judit, Szabó Bea, Nagy Adrienne, Kiss Andrea.